

ФІЛОСОФІЯ І ГУМОР У ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИХ ТЕКСТАХ АНТОНІЯ МАРЦІНКОВСЬКОГО

У статті розглянуто філософський аспект творчого доробку Антонія Марцінковського, діяча українсько-польського пограниччя, який зумів принести в польську літературу нові європейські тенденції і власне бачення на літературу того часу. Ерудиція і компетентність маловідомого критика дає можливість зрозуміти і належно оцінити багато літературних явищ 50–90-х років XIX століття, які інші критики не могли тлумачити для широкого загалу читацької аудиторії.

Ключові слова: Антоній Марцінковський, філософські погляди Гегеля, ерудиція, інтуїція, гумор.

This article reveals the philosophical aspect of Antoni Martsinkovsky's works. He was a figure of the Ukrainian-Polish frontier who enriched the Polish literature with the new European tendencies and his own opinion of the literature of that time. Erudition and competence of this unknown critic gives the opportunity to understand and appreciate many literary events 50–90-s of the XIX century, which other critics could not explain and interpret for the public audience.

Key words: Anthony Martsinkovsky, philosophies of Hegel, erudition, insight, humor.

Artykuł jest poświęcony filozofii w twórczości Antoni Marcinkowskiego przywódcy ukraińsko-polskiego pogranicza, któremu się udało docenić w polskiej literaturze nowe trendy i sformować swoją wizję w literaturze tego czasu. Erudycja i nie wielka kompetencja krytyka daje możliwość zrozumieć i docenić wiele literackich wydarzeń 50–90-tych lat XIX wieku, które inni krytycy nie mogli interpretować publicznie dla ogółu czytelników.

Słowa kluczowe: Antoni Marcinkowski, filozofia Hegla, erudycja, wnikliwość, humor.

Антоній Марцінковський — літературний критик, філософ, етнограф і фольклорист, ерудит, бравактивну участь в літературно-критичному житті середини XIX століття, пройшовши в своєму розвитку шлях від лібералізму до консерватизму. Альберт Гриф і Антоній Новосельський — псевдоніми, які вживав Марцінковський, утворені від імен та назви родового гербу Марцінковських (Гриф) та назви родового маєтку (Новосілки). Уже в дитинстві А. Марцінковський захоплювався історичними романами В. Скотта, Д. Ірвінга, Ф. Купера та «Мучениками» Шатобріана. У 1838 р. Марцінковський був зарахований одразу до 5 класу другої Київської гімназії, після закінчення якої вступив на історико-філологічний факультет Київського університету. А. Марцінковський був знайомий із Г. Квіткою-Основ'яненком, Т. Шевченком, Є. Гребінкою, П. Кулішем, М. Максимовичем. Вивчав багато іноземних мов, цікавився порівняльною філологією, мав велику особисту бібліотеку.

Саме під час навчання в університеті Антоній починає цікавитись німецькою ідеалістичною філософією, працями Гегеля, Канта, Шеллінга, Трендовського. Це все формує нове світобачення, яке згодом відобразиться у його літературно-критичних працях.

Марцінковський розпочав свою діяльність у 1843 році у «Tygodniku Petersburskim» полемікою з Феліксом Віхерським, який вважав українську мову діалектом, «хлопською неповноцінною мовою», стверджуючи, що народ, який немає державного устрою, літератури мати не може. Був одним із тих поляків, які щиро цікавилися звичаями, фольклором і побутом народу, серед якого жили. Вже в своїх перших статтях А. Марцінковський виступив на захист української мови та загалом культури. В багатьох своїх творах він звертався до історії й культури українського народу.

Головна народознавча праця А. Марцінковського — «Український народ» — вийшла в світ польською мовою у Вільно в 1857 році під псевдонімом Антоній Новосельський. Книга «Український народ» знайшла схвалення серед сучасників і була в особистій бібліотеці Тараса Шевченка.

Але серед тогочасних критиків книга отримала досить негативний відгук, причиною якого, очевидно, був рід і напрям його зацікавлень, які відхилялись від загальних тенденцій літератури. Автор з талантом застосовував філософію і естетику до літературної критики, був продовжувачем М. Мохнацького, і як критик випереджував Петра Хмилевського і навіть його вчителя АТищинського.

То були часи, в яких Юзеф Ігнацій Крашевський постав проти Євгеніуша Сує (Eugeniusza Sue), а М. Грабовський проти «шаленої літератури» Віктора Гюго і Бальзака саме з суспільно-моральних поглядів, а Шеменський, Бетковський, Клачко і Зигмунт Красінський обурились на філософську незрозумілість Норвіда з утилітарно-національних поглядів. Моралізування і прагнення застосувувати літературу в політиці і суспільстві керували тогочасними критиками. Неволя витворила односторонність праць і роздумів в творах. Потрібно віддати належне тим діячам, які підтримували ідею писати якомога більше польською мовою і писали про поляків для іноземців, рятуючи таким чином свідомість народу від навислої небезпеки.

Молодого і талановитого Антонія Марцінковського намагався переманити до «Tygodnika Petersburskiego» Михайло Грабовський, але Альберт Гриф стояв цілком на інших позиціях, досконало орієнтувався в гегелівській філософській системі, хоча її творцю протиставляв ліберальний католицизм, далекий від єзуїтства. Власне ця позиція, обґрунтована в статтях Грифа вже в перших томах «Gwiazdy», зустрілася з критикою редактора «Tygodnika» і викликала довгу серію суперечок між Києвом і Петербургом.

Левестан висунув претензії до А. Марцінковського з тієї причини, що «зовнішня потреба Марцінковського — на кожному кроці огортати нас запахом своєї ерудиції» [1, с. 4], однак ми повинні визнати те, що інтелектуальність листів А. Марцінковського не була виставлена на показ, вона лише давала можливість зрозуміти і належно оцінити багато літературних явищ, стосовно яких інші критики були безпомічні. Орієнтуючись як і в літературі так і в філософії інших країн, А. Марцінковський використовує ці знання у своїй критиці. Для Левістана це видалося незрозумілим, адже «щоб говорити про «Tomiarze (Deotymu)» Марцінковський спочатку аналізує «Edurow Kolonie» Софокла» [3, с. 5]. Критик мав насамперед оцінити тодішній жанр літератури — містерію, виводячи її з грецької трагедії. Це мало сенс, тому що естетика була маловідома, навіть для групи «wiednej» (за значенням Норвіда). Лише в 1840 році почав говорити про неї Лібельт, а Кремер і Левестан публікували «Listy z Krakowa», а пізніше «Estetykę». Зрештою, то була лекція естетики Гегеля, але Кремер і Лібельт визнавали в ній Гегеля дещо іншу систему. Гегель зосереджувався на історії мистецтва і його метафізичній стороні,

а А. Марцінковський зайнявся експресивністю, естетикою формальною і порівняльною. Крім того, широке обговорення, яке вів А. Новосельський, заповнювало ті пропуски в тогочасній системі освіти і було дуже доречними, адже несло дидактичне навантаження, вчило дивитись на твори очима естетів, роздумувати над ними, оперуючись категоріями філософії мистецтва і бачити прогрес в розвитку літературних форм. Ця естетика мала за основу інтелектуальні здібності: на перший план виходив розумовий аналіз твору, а крім цього ще використовували інтуїцію. Тогочасні критики ще не оперували новими поняттями, так само як і Гегель і його послідовники, від яких А. Марцінковський почерпнув не одну думку і використав в літературній діяльності. Наприклад, Антоній використовує глибокий психологічний аналіз при аналізі містерії «Tomira» як жанр літератури, а потім вже інтуїтивно визначає її як вираз ідеї, уникаючи суб'єктивності перекладу твору, як його колеги.

Про ерудованість Марцінковського свідчить його стаття, в якій він веде полеміку з В. Міневському виданні «Dziennika Warszawskiego». Можемо трактувати її як ефект «виклику» заради піднесення «слави літературної епохи часів Осінського і Фелінського» [2, с. 8]. Слушно зауважує Марцінковський: «Загалом це непогано, що В. Міневський є людиною свого часу, але негативне вбачаю в тому, що він хоче писати про мистецтво, не маючи для цього потрібної освіти, хоче нав'язати молодому поколінню теорію, яка вже давно забута» [2, с. 9].

У публікаціях А. Марцінковський розглядав літературні питання без жодного лицемірства. Якщо він був на боці Євгеніуша Сує (Eugeniusza Sue), то тільки через те, що знайшов в працях «справжні літературні цінності». Аналізував він твори лише з естетичного погляду, входячи на терен етики і політики настільки, наскільки ідеалізм філософії романтизму поєднував ті галузі в одну трансцендентально-органічну цілісність. Він захищає творіння Сує в яких Крашевський бачив тільки заклик до аморальності. Де недосвідчений критик бачив роздвоєння добра і зла за традиційною інтерпретацією, там Марцінковський, ерудит і мислитель, ідучи інтуїтивно по слідах автора, поєднував добро і зло в одне ціле і розглядав його тільки в зіставленні, що підвищувало ступінь трагічного контрасту.

Інтуїція А. Марцінковського в сфері естетики вистівлювала не тільки елементи трагізму, які він вмів застосовувати як і в драматичних

творах, так і в повістях. Свою епоху він випередив в творі «Humor pod względem uczucia». Марцінковський розглянув питання назви твору з психологічної сторони, про що говорить і сама назва «...względem uczucia». Надихнути його міг твір «Jouffroy Cours d'esthétique», виданий у Парижі (1843). Про нього згадує А. Марцінковський в листах, написаних пізніше. Французький філософ намагається вирватись з переваги метафізики і як еkleктик (людина, яка обирає декілька найкращих напрямів науки чи філософії) зі школи Коусіна послуговується, між іншим, психологією. Звичайно, це ще не психологія досвіду, але єдиною методикою була ретроспекція, яку спостерігаємо і у Марцінковського. Якщо навіть А. Марцінковський, пишучи про гумор вже знав вищезгаданий твір, то ті обставини могли вплинути не тільки на методи, а й на самий зміст гумору — він постає незалежним. Варто зазначити, що пишучи цей твір, автору було лише 24 роки.

«Психологічний підхід А. Марцінковського до питань гумору і комізму сьогодні, в добу аналітичних досліджень і розвитку психології досвіду, залишає багато питань не висвітленими, але в п'ятому десятилітті XIX століття, коли ще в сфері естетики (особливо в Польщі) панував німецький ідеалізм, метафізичні методи були неабиякою новиною» [3, с. 10].

Критик-філософ сміливо йде до розв'язання питань, яких ніхто раніше не розглядав. Щоб описати наскільки це було ризиковано, згадаймо, що то була доба (можливо і не дуже відрізнялась від інших епох в Польщі) вподобання у все, що «чуже» — доба еkleктизму і навіть компіляції. Опорою такого наслідувального розуміння рідної культури слугували майже всі періодики країни: від найсерйозніших (Варшавської бібліотеки) до щоденних журналів. Еkleктичний характер був присутній у найавторитетніших працях у сфері естетики («Листи з Кракова» Кремера і «Umniństwo рієкне» Лібельта). Такі як Hoene-Wroński зі своєю незалежною системою філософії, як Трентовський з намаганням до створення національної філософії і Норвід з теорією «національності мистецтва», перебували за кордонами країни, але серед імігрантів мали небагато прихильників, — кожен з них переконався «jak gorszki to chleb polskość» (Norwid) [3, с. 13] для тих, які мріяли крокувати новими дорогами. З цієї нагоди можна подивуватись точності поглядів і відвагою А. Марцінковського. Він дозволив собі проголошувати нові ідеї в

атмосфері еkleктизму і компіляції, помічаючи при цьому дуже оригінальні речі.

У статті «O humorze» зустрічаємо передусім точне відокремлення комізму від гумору, котрим би послуговувався і Ліппс, автор твору про гумор, який вперше був виданий в 1898, на 52 роки пізніше про вищезгаданий твір Марцінковського. Критик нагромадив собі багато літературного матеріалу, в якому знайшлося багато досконалих прикладів і зауваг таких комедіографів, як Шекспір, Гоголь, Гофман, Пауль. Посилався на Яна Пауля цитуючи його: «Чудову гумористику свого серця закрили маскою і знизили політ душі, замінюючи драму життя на виставу маріонеток, на комічну епопею» [6, с. 5].

З цього А. Марцінковський робить висновок, що «гумор і гумориста належить відрізнити від комізму і коміка, оскільки ці два поняття поєднуються між собою формою, а відрізняються духом» [6, с. 7].

У подальшому А. Марцінковський залишає тлумачення форми. Це було неслухно, через те, що поставив за мету аналізувати питання «з точки зору почуття». У формі почуття бере не меншу участь ніж у змісті. Проголошуючи термін «почуття» критик не мав на думці цілого діапазону, оповитого тим терміном, а тільки піднесене почуття. Тут йдеться про поєднання поваги і сміху, які на його думку повинні сприяти «справжньому гумору», де тільки сміх, без прихованого елементу поваги — там комізм, тобто формальна подібність до гумору.

Питання гумору до Ліппсема порушує Лазарус, сучасник А. Марцінковського, в творі «Das Lebender Seele». Бібліографія, розміщена на двох сторінках, вийшла в світ в 1873 році. Лазарисові Ліпс говорить, що в своїх роздумах посилається на один лише приклад Фальстафа і формує хибну думку, про те, що гумор виникає зізнецінення добрих і правдивих речей.

Марцінковський приходиться до вищезазначеного висновкуна підставі багатьох прикладів, взятих з творів Шекспіра, Гоголя і інших комедіографів. А. Марцінковський відрізняється від Ліппса тим, що вимагає від комедіографів глибшого філософського мислення і тим міряє вартість гумору. Ставлячи такі високі вимоги до гумористики, Марцінковський не помічає нікого з польських письменників, які варті того звання. На думку А. Марцінковського, «гумористичними повістями» можемо назвати «Poeta i Świat» Крашевського. В європейській літературі гумористами називає він Свіфта і Гофмана.

А. Марцінковський є противником мистецтва для мистецтва — мистецтво і життя з'єднуються у ньому завжди у незрозумілу цілісність, а гумор, як на нього, не є самою ціллю. В цьому місці А. Марцінковський є вірним представником найвищих духовних течій свого часу, є щирим романтиком з тієї вищої, філософської сфери романтизму. Маємо підстави думати, що це дійшло до критика через Гегеля, погляди якого були популяризовані (Левестаном і Дембовським) і продовжувачами (Ліберт, Кремер, Чешовський). Гегель, власне, визнавав романтичні засади, що релігія, філософія і мистецтво — співіснують. Вони є процесами пізнання, кожна має свою дорогу і з іншим ступенем досконалості, в них є спільна мета — удосконалення життя і людського ества за допомогою пізнання і правди. Гумор, за А. Марцінковським, як один з елементів мистецтва, ставить собі за ціль життя, хоча життя — недосконале і не повинно навпаки порушувати свої права в мистецтві (романтичний протиреалізм). Найбільшим мистецтвом, є досконале життя, до чого прагнуть митці. Марцінковський говорить: «Гумор — був і досі є хоробрим чинником живої і смілої думки, викликаною сильною антипатією проти тривалого порядку, проти пружності, облуди і всіляких соціальних нехотів. Є в душі надія, що колись прийде блаженний час, в якому право, простота і чистота звичаїв заступить то дивне і стільки принесене терпіння в житті — прийде, а саме в той час гумор стане непотрібним, як непотрібні були мухобійки для мух і всілякі речі, які приводять до нищення» [6, с. 13].

У вищесказаному, як і в усій романтичній поезії, присутне не моралізаторське прагнення, а вічний поетичний сум за досконалістю повноти життя, сумом, який постійно впливає щораз в інших словах і зворотах, залежних від літературної моди і повинен бути усюди, де з'являється щира поетична творчість, якщо маємо ще вірити в те, що світ застряг в німкченості. Це є бесмерт-

ний романтизм, який був перед історичним романтизмом і буде далі, допоки світ є світом. Виражає він і наголошує, що ціллю літератури є не естетика форми сама в собі, а форма подається як знаряддя, яке слугує до перебудови людської душі.

Безпосередній зв'язок із життям, а окрім цього — інтелектуалізм вважав А. Марцінковський за найважливішу рису літератури XIX століття.

Для того, аби належним чином оцінити стан розвитку тогочасної преси, літературного процесу, публіцистики, необхідно пам'ятати, що це були часи боротьби кількох політичних груп, для яких література була найрезультативнішим знаряддям в тих умовах. Ідеологічна боротьба була рушійною силою всього інтелектуального руху. Саме ці суперечки породжували багату публіцистику, інспірували прогрес у розвитку філософської думки та розвитку мистецтва.

Антоній Новосельський співпрацював з «Rocznikiem Literackim» і «Pamiętnikiem Naukowo-Literackim», часописом «Gwiazda» (tomówczytery), який поєднує його з литовською культурою, з «Tygodnik Peterburski», «Dziennik Warszawski», «Gazeta Warszawska», найважливіші праці були зібрані в «Pismach krytyczno-filozoficznych (T. 1–2, 1857).

Отже, аналізуючи деякі аспекти літературно-критичного доробку (а саме філософський) А. Марцінковського в контексті літературно-критичних питань 50–90-х років XIX століття, цілком зрозумілим є те, чому критики підіймали питання про філософію, гумор, які були основою літературно-критичних праць. А. Марцінковський був дуже освіченою особою, вмів делікатно наголосити на хибах інших, які не маючи належної освіти чи компетентності бралися за написання літературно-критичних нарисів, статей. У літературній критиці виступав проти дагеротипного копіювання дійсності, прагнучи до креативності митців, до точнішого, глибшого розуміння тодішніх «стандартів» та сенсу життя людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Перевидання в Україні. — Львів, 1994. — Т. 4. — 1481 с.
2. Брацка М. Перепрочитання «української школи» польського романтизму. Навчальний посібник / Марія Брацка. — К. : Університет «Україна», 2010. — 126 с.

3. Arcimowicz W. Antoni Marcinkowski jako krytyk literacki / Władysław Arcimowicz. — 1922–1932. — Księga Pamiętkowa Koła Polonistów Słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. — Wilno, 1932.
4. Burkot S. Spory o powieść w polskiej krytyce literackiej XIX wieku / Stanisław Burkot. — Wrocław, 1968. — 89 s.
5. Dziennik Wileński. — Wilno, 1818. — № 5. — 487 s.

-
6. Gryf A. O humorze / Albert Gryf. — Petersburg, 1846. — 169 s.
7. Gwiazda. Pismo zbiorowe. — Nr 1. — 169 s.
8. Kwapiszewski M. Od Alberta Gryfa do Antoniego Nowosielskiego / Marek Kwapiszewski. — Warszawa, 2006. — Późny romantyzm i Ukraina. — S. 127–171.
9. Literatura i krytyka. — Wilno, 1840. — T. I.— 87 s.
10. Nowosielski A. [A. Marcinkowski]. Znaczenie romansu historycznego w dziejach sztuki / Antoni Nowosielski [Antoni Marcinkowski]. — Wilno 1857. — 137 s.
11. Tygodnik Petersburgski. — 1839. — № 18. — 103 s.
12. Tygodnik Petersburgski. — 1839. — № 36. — 205 s.
13. Uwagi nad niektórymi pismami ludu. — Lwów, 1835. — s. 25–26.